

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΛΥΚΟΥΔΗΣ

Ἡ ξένη τοῦ 1854

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΣΠΥΡΟΣ ΤΣΑΚΝΙΑΣ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΛΥΚΟΥΔΗΣ

Η ΞΕΝΗ ΤΟΥ 1854

Εισαγωγικό σημείωμα
ΣΠΥΡΟΣ ΤΣΑΚΝΙΑΣ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύονται απολύτως οι άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη — Ελληνική Λογοτεχνία
Εμμανουήλ Λυκούδης, *Ή ξένη τοῦ 1854*
Εισαγωγικό σημείωμα Σπύρος Τσακνιάς
Υπεύθυνος έκδοσης Άγγελος Κοκολάκης
Στοιχειοθεσία, σελιδοποίηση Άγγελική Κουτσούκου
Το αφήγημα «Ή ξένη τοῦ 1854» δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο περιοδικό *Εστία* (τεύχη 31-34, 1893). Το διήγημα «Μαρασμός» δημοσιεύτηκε στη συλλογή *Διηγήματα*, Αθήνα, 1920
Copyright © για την παρούσα έκδοση, Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη), 2020
Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη στη σειρά «Τα μικρά κλασικά», αρ. 84, Αθήνα, 1998
Νέα, αναμορφωμένη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Απρίλιος 2020
Κ.Ε.Τ. Δ139 — Κ.Ε.Π. 278/20
ISBN 978-960-16-8870-1

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ 38 (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ), 104 37, ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ.: 801.100.2665, 210.36.50.000, 210.52.05.600 – ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Εισαγωγικό σημείωμα

9

Η ΞΕΝΗ ΤΟΥ 1854

15

ΜΑΡΑΣΜΟΣ

77

Γλωσσάρι

89

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

Η ορθογραφία που ακολουθείται στα κείμενα του Εμμ. Λυκούδη βασίζεται στην έκδοση του 1920, με ορισμένες απλοποιήσεις, ιδίως σε περιπτώσεις όπου είχαν χρησιμοποιηθεί απλούστεροι τύποι στην έκδοση της *Εστίας* του 1893.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ὁ Ἐμμανουήλ Λυκούδης γεννήθηκε στὸ Ναύπλιο τὸ 1849. Σπούδασε νομικὰ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ τὸ 1872 ἀναγορεύτηκε διδάκτωρ τῆς Νομικῆς. Ὑπηρέτησε στὸ δικαστικὸ σῶμα ἀπὸ τὸ 1877 ὡς τὸ 1895, ὅποτε τιμῆθηκε μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ Νομικοῦ Συμβούλου τοῦ Κράτους. Παραιτήθηκε τὸ 1905 καὶ ἔκτοτε ἄσκησε δικηγορία ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ θανάτου του.

«Ὁ Ἐμμανουήλ Λυκούδης», γράφει ὁ λογοτέχνης καὶ ἱστοριοδίφης Δημήτριος Καμπούρογλου, γνωστὸς ὡς «Ἀθηναιογράφος», στὸν πρόλογο τῆς μεταθανάτιας ἔκδοσης τοῦ βιβλίου τοῦ Λυκούδη *Διάττοντες*, «ἦτο ἀκαταπόνητος μελετητῆς ὡς ἐκ τούτου δὲ πολυμαθῆς, γλωσσομαθῆς καὶ ἐγκυκλοπαιδικότατος. Ἡ ἱστορία, ἡ κοινωνιολογία καὶ ἡ φιλοσοφία — ἰδίως αὕτη — τῶν κορυφαίων ἐν πολιτισμῶ ἔθνῶν, ἦσαν τελεία πνευματικὴ του ἰδιοκτησία».

Δημοσίευσε πλῆθος ἄρθρων καὶ μελετῶν, ποικίλης θεματογραφίας, σὲ ἡμερολόγια, ἐφημερίδες καὶ περιοδικά, ἀλλὰ καὶ σὲ αὐτοτελεῖς τόμους.

Τὸ διάσπαρτο ἔργο του συγκεντρώθηκε καὶ δημοσιεύτηκε τὰ τελευταῖα πρὸ τοῦ θανάτου του χρόνια. Ἐκτὸς τοῦ καθαρῶς λογοτεχνικοῦ τοῦ ἔργου ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν τὰ *Διηγήματα* (1920), *Τὸ σπιτάκι τοῦ γαλοῦ* (1920), τὸ μυθιστόρημα *Κίμων Ἀνδρεάδης* (1920), οἱ *Ψαράδικες ἱστορίες* (1921), τὰ *Νέα διηγήματα* (1925), τὸ αὐτοβιογραφικὸ *Ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τῆς Ζωῆς μου* (1924-1925) καὶ οἱ *Διάττοντες* (1929).

Τὸ 1923 τιμῆθηκε μὲ τὸ Ἄριστεῖο Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν. Πέθανε στὶς 13 Ὀκτωβρίου 1925.

Ἀντιπροσωπευτικὴ μορφή τῆς ομάδας ἐκείνης τῶν πολὺπλευρα καὶ μὲ εὐρωπαϊκὴ καλλιέργεια μορφωμένων Ἑλλήνων, ποὺ ἡ λογοτεχνικὴ ἔκφραση ἀποτελοῦσε ἓνα ἀκόμα μέσον, καὶ ὄχι αὐτοσκοπὸ, γιὰ τὴν ἐξύψωση τῆς πολιτισμικῆς καὶ παιδευτικῆς στάθμης τοῦ λαοῦ, ὁ Ἐμμανουὴλ Λυκούδης, μ' ἓνα ὕφος λιτό, προσγειωμένο, μετριοπαθές, ἀναπόφευκτα διδακτικὸ, φτάνει ἐντούτοις ἐνίοτε στὰ ὅρια τῆς πραγματικῆς δημιουργίας, μιᾶς δημιουργίας ποὺ ἡ συμβολὴ τῆς δὲν πρέπει νὰ ἀποσιωπηθεῖ» — γράφει ὁ ποιητῆς Μαν. Ἀναγνωστάκης σὲ «ἀνυπόγραφο» σχόλιό του.

Καὶ ὁ Δημήτριος Καμπούρογλου, στὸ προοίμιο ποὺ ἤδη μνημονεύσαμε, σημειώνει: «Ἐὰν δὲν ἀπησχόλει τὸν Λυκούδη ἡ Νομομάθεια, θὰ ἐνεφανίζετο πρὸ ἡμῶν ὑπέροχον ὑπόδειγμα πολιτικοῦ ἀνδρός· ἂν δὲν τὸν ἀπησχόλει ἡ πολιτικὴ, θὰ ἀνυψοῦτο πρὸ ἡμῶν ὡς λογοτεχνικὸν κορύφωμα».

Ὅπως κι ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, τὰ ἀφηγήματα ποὺ ἀναδημοσιεύουμε ἐδῶ θεωροῦνται καλὰ δείγματα τῆς πεζογραφίας του. Τὰ δικά μας σχόλια περιττεύουν. Ἐντούτοις, καθὼς στὸ ἀφήγημα «Ἡ ξένη τοῦ 1854» ὑπάρχουν ἀναφορὲς σὲ σημαντικὰ γεγονότα ἐκείνης τῆς χρονιᾶς, ὄχι κατ' ἀνάγκην γνωστὰ στὸν σημερινὸ ἀναγνώστη, μιὰ σύντομη σκιαγραφία τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου κρίνεται ἀναγκαία.

Τὰ περιστατικὰ ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἐμμανουὴλ Λυκούδης συμβαίνουν ἐν μέσω τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου (1853-1855), ποὺ ἀπετέλεσε μιὰ ἀπὸ τὶς κρίσιμότερες φάσεις τοῦ περιλάλητου Ἀνατολικοῦ Ζητήματος. Ἡ Ρωσία ἐπιθυμοῦσε νὰ καταφέρει ἀποφασιστικὸ πλῆγμα κατὰ τῆς Τουρκίας, μολονότι ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία δὲν ἤθελαν ἀνατροπὴ τῶν ἰσορροπιῶν στὴν Ἐγγύς καὶ τὴ Μέση Ἀνατολὴ καὶ γι' αὐτό, μαζὶ μὲ τὴν Αὐστρία, ἐγγυήθηκαν τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κράτους.

Στὴν Ἑλλάδα ὀργιάζαν οἱ φήμες ὅτι «ἡ Ρωσία κάτι ἐτοιμάζει», εὐλόγα ὡς ἓνα βαθμὸ, ἀφοῦ πιθανὴ ἐξέλιξη πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση θὰ βοηθοῦσε τοὺς Ἕλληνες νὰ ἰκανοποιήσουν τοὺς εὐσεβεῖς τῶν πόθους. Καὶ ἐνῶ ὁ Ρῶσος αὐτοκράτορας διαβεβαίωνε τὸν ἀπεσταλμένο τῆς Ἀγγλίας Σέυμουρ ὅτι «δὲν θέλει ἐπιτρέψει ποτὲ οὔτε ἀπὸπειραν ἀποκαταστάσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, οὔτε τοιαύτην ἔκτασιν τῆς Ἑλλάδος,

ἥτις νὰ καταστήσει ἑαυτὴν ἰσχυρὸν κράτος», οἱ ρωσικῆς «μυστικῆς ὑπηρεσίης» ὑποκινουῦσαν τὴ φιλοπόλεμη διάθεση τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ Ἑλλάδα ὁμῶς δὲν μπορούσε νὰ κηρύξει ἐπίσημα τὸν πόλεμο στὴν Τουρκία γιατί βρισκόταν στὸ ἔλεος τῶν Ἑγγλων καὶ τῶν Γάλλων. Κατέφυγε, συνεπῶς, στὴ μόνη δυνατὴ λύση, στὸν ἀκήρυχτο πόλεμο, μὲ ἀνταρτικὰ σώματα ποὺ εἰσέδυσαν στὶς ὑπόδουλες περιοχῆς τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἡπείρου καὶ ποὺ στὴν ἀρχὴ σημείωσαν ἀξιόλογες ἐπιτυχίης, καθὼς ἡ Τουρκία ἦταν ἀπασχολημένη στὸν πόλεμο μὲ τὴ Ρωσία. Στὴν ἀνατρεπτικὴ αὐτὴ κίνηση πρωτοστατοῦσαν — ρομαντικοὶ ἱππότες τῆς Μεγάλης Ἰδέας — ὁ Ἕθων καὶ ἡ Ἀμαλία, ποὺ στὴν κίνηση αὐτὴ ἔβλεπαν μιὰ εὐκαιρία τόσο γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους ὅσο καὶ γιὰ τὸν προσωπικὸ τους θρίαμβο. Καί, παρὰ τίς ἐπιφυλάξεις πολλῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Ἑλλάδος, καθὼς καὶ τίς συστάσεις τῶν ξένων πρεσβευτῶν, ὁ Ἕθων, μὲ «παθολογικὴ ἀφέλεια», ὅπως χαρακτηρίστηκε, ἐτοιμαζόταν νὰ πάει στὴ Θεσσαλία αὐτοπροσώπως γιὰ νὰ ξεσηκώσει τοὺς ὑπόδουλους Ἑλληνας!

Τὴ λύση τοῦ δράματος τὴν ἔδωσαν οἱ ἔντονες παραστάσεις τῶν Ἑγγλων καὶ τῶν Γάλλων, ἐνῶ ἰσχυρῆς μοῖρες τοῦ συμμαχικοῦ στόλου ἔσπευδαν στὸν Πειραιά, ὅπου ἀποβίβασαν ἀγγήματα. Ταυτόχρονα, καταπνιγόταν ἡ ἐπανάσταση στὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Θεσσαλία. Μὲ τὴν ἀπειλὴ τῆς ἐκ-

θρόνισης, πίεσαν τὸν βασιλιά νὰ ἀποκηρύξει τοὺς ἀντάρτες καὶ νὰ ἀντικαταστήσει τὴν κυβέρνηση. Ὁ Ὅθων ἀναγκάστηκε νὰ ἀποδεχθῆ τὸ τελεσίγραφο καὶ νὰ καλέσει τὸν Μαυροκορδάτο, πρεσβευτὴ τότε στὸ Παρίσι, νὰ σχηματίσει κυβέρνηση. Ἡ κυβέρνησή του ἔμεινε στὴν ἱστορία ὡς τὸ «Ἵπουργεῖον τῆς Κατοχῆς».

Οἱ σχέσεις τῆς Ἑλλάδας μὲ τὴν Τουρκία βελτιώθηκαν πρὶν ἀκόμα τερματισθῆ ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος. Ὑπεγράφη μάλιστα καὶ σχετικὴ συμφωνία. Ἄλλὰ ἡ ξένη κατοχὴ συνεχίστηκε καὶ μετὰ τὴ σύναψη Εἰρήνης μὲ τὴ Συνθήκη τῶν Παρισίων τοῦ 1856. Δὲν ἔληξε παρὰ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1857, μὲ παρέμβαση τῆς Ρωσίας καὶ ἀφοῦ ἐπιβλήθηκε στὴν Ἑλλάδα «Διεθνὴς Οἰκονομικὸς Ἐλεγχος».

Σὰν νὰ μὴν ἔφταναν ὅλα αὐτὰ τὰ δεινὰ καὶ οἱ ταπεινώσεις τῆς χώρας, τὸ 1854 σημειώθηκε ἀναζωπύρωση τῆς ληστείας καὶ ἐπιδημία χολέρας, ἡ ὁποία, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς, μεταδόθηκε ἀπὸ τὰ ξένα στρατεύματα. Πέντε μῆνες δεινοπάθησε καὶ κυριολεκτικὰ ἀποδεκατίστηκε ἡ πρωτεύουσα, ἡ ὁποία τότε ἀριθμοῦσε γύρω στὶς τριάντα χιλιάδες κατοίκους. Τὴν κατάσταση ἐκείνη περιγράφει ἔξοχα στὰ ἀπομνημονεύματά του ὁ δημοσιογράφος καὶ διπλωμάτης Νικόλαος Δραγούμης καὶ τὴν παραλληλίζει μὲ τὴν ἐπιδημία καὶ τὸν λοιμὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου: «...Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἄλλο δὲν ἔβλεπες εἰ μὴ ὀχήματα καὶ ὑπο-

Εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα

ζύγια μετακομίζοντα εἰς τοὺς λιμένας καὶ τοὺς ἀγροὺς σωροὺς ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδιῶν καὶ ἄλλο δὲν ἤκουες εἰ μὴ κατρακύλισμα τροχῶν καὶ ἵππων ποδοβολητὸν καὶ ὑλακὰς κυνῶν καὶ ὀλοφυρμοὺς μενόντων. Μετ' ὀλίγον δ' αἱ ὁδοὶ μετεβλήθησαν εἰς ἐρήμους, τὰ ἐργαστήρια ἐκλείσθησαν, ἐντὸς τῶν οἰκιῶν ἐξέψυξε πᾶσα φωνὴ καὶ ἡ πόλις ὑπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον ἐσίγησεν ὡς ἀπέραντον πολυάνδριον· μόνος ὁ ἦχος τῶν ἰδίων σου βημάτων ἀνέβαινεν εἰς τὰς ἀκοάς σου καὶ ἐξήγειρε τὸν τρόμον σου. Ποῦ καὶ ποῦ ἀπήντας ἄνθρωπον βαρυπατοῦντα μόνον, τὸ πρόσωπον ἔχοντα ἄσπρον καὶ πελιδνὸν καὶ τὸ βλέμμα στρέφοντα βαρυαλγὲς πρὸς σέ, ὡς εἰ ἐζήτει παρηγορίαν καὶ βοήθειαν».

Ὁ ἀναγνώστης αὐτοῦ τοῦ βιβλίου θὰ βρεῖ ἐκτενεῖς περιγραφὰς τῆς τρομερῆς ἐπιδημίας τοῦ 1854, δραματικὰ διατυπωμένες, ἀπὸ τῆς θαυμαστῆς πένας τοῦ Ἐμμανουὴλ Λυκούδη.

ΣΠΥΡΟΣ ΤΣΑΚΝΙΑΣ

Η ΕΕΝΗ ΤΟΥ 1854

Α΄

Δυστυχισμένη θεοκατάρατη χρονιά. Ποιὸς θὰ λησμονήσῃ τί κακὰ ἔσυρε μαζί της; Εἶναι κάτι χρόνοι, ὅπου τραβοῦν ὀπίσω τους τὰ βάρσανα, τὶς συμφορές, ἀλυσίδα βαρειά, ἀτέλειωτη ἀλυσίδα ποὺ σέρνεται στὰ στήθια. Ἀφορία ἀπὸ ἔτη, καταστροφὲς ἀπὸ σεισμούς, ἐλπίδες ξερριζωμένες, ἡ ληστεία νὰ βράζῃ στὴν Ἑλλάδα ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη. Νὰ μπαίνουν οἱ ληστρικές συμμορίες μέσα στὰς πόλεις, στὰς Θήβας, στὴ Λειβαδιά, στὰ Μέγαρα, ἡ ξένη Κατοχὴ ὑβριστικὴ νὰ πατῆ κατάστηθα τὴ χώρα, χωρὶς οὔτε κἂν νὰ πνίξῃ τὴ μαύρη διχόνοια! Καὶ ὅμως δέν ἦσαν ἀρκετὰ αὐτὰ ὄχι. Πίσω ἦταν τὸ πλειὸ φαρμακερὸ ποτήρι.

³ Ἦταν γραφτὸ νὰ στήσῃ στὸν ἄμοιρο, στὸν πολυβασανισμένο τοῦτο τόπο, τὸ μαῦρο τσαν-

τήρι της, στριγγλιάρια γύφτισσα, ἡ πρασινοκίτρινη ἀμαζόνα τοῦ θανάτου, ἡ Ἐπιδημία.

Κρυφὰ κρυφά, γιὰ νὰ κάμη πρώτη γνωριμία μαζί μας ἐταξίδεψε ἀπὸ τὴ Μασσαλία ἕως τὴ Μάλτα μαζί μὲ τὸ Μαυροκορδάτο, ποὺ ἤρχετο ἀπὸ τὴ Γαλλία γιὰ νὰ παραλάβῃ τὴν Κυβέρνησι. Ἔτσι τὸ ἔγραφαν τοῦλάχιστον τοῦ τέλους Ἰουνίου τοῦ 1854 οἱ ἔφημερίδες.

«Ὁ κύριος Μαυροκορδάτος ἀναχωρήσας ἐκ Μασσαλίας ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ εἰς Μελίτην, διότι ἐν τῷ μεταξύ ἀπεβίωσαν ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ τρεῖς στρατιῶται ἐκ χολέρας».

Ἄλλὰ τὸ βαπόρι ἐκεῖνο δὲν ἔφερε τὴ χολέρα στὴν Ἑλλάδα. Δὲν ἐλευθεροκοινώνησε στὴ Σύρα ποὺ ἦταν γιὰ νὰ πιάσῃ. Πῶς μᾶς ἤρθε λοιπὸν ἡ θεοκατάρατη Ξένη;

Πολλὰ λένε. Ἄλλὰ περισσότερο ἐπιστεύθηκε πῶς μπῆκε κρυφὰ ἐπιβάτης καὶ κρύφτηκε κάτω βαθειά, στὸ μπαλαουῶρο, μέσα σὲ μία καμαρωμένη φρεγάδα, χυτή, χαριτωμένη, ποὺ ἤρχουνταν στὸν Πειραιᾶ φορτωμένη στρατὸ γιὰ τὴν Κριμαία.

Ἄχ! Ἐπρεπε στοῦ κάβου Μαλιὰ τὰ κρεμαστὰ τὰ βράχια νὰ εὔρη μαύρη βαθειὰ καταβόθρα, τὴ μανιωμένη θάλασσα, τόσο βαθειὰ ποὺ νὰ μὴν ἀποφανῇ οὔτε τὸ πόμολο τοῦ

μεσιανοῦ της καταρτιοῦ, γιά νά μὴ γλυτώση ἡ Μαύρη Ξένη, γιά νά μὴ φτάση νά φέρη σ' αὐτὸ τὸ δύστυχο τὸν τόπο τὴν ἐρήμωσι.

Ὅμως ἀλλοιῶς ἦταν γραφτό· γι' αὐτὸ ἀκίνδυνα ἐκαβατζάριζε τὸν κάβο Μαλιά, κι ἀνέβαινε περήφανα μὲ ἴσια τὴν πλώρη γιά τὸν Πειραιᾶ. Κι ἀνάσαιναν οἱ ἀνατολικὲς στεριὲς τοῦ Μωριᾶ· καὶ τῆς ἔστελναν τῆς ἀπιστης φρεγάδας σὰ γλυκοφίλημα τὸν ἀνασασμό τους, τὸ γλυκὸ ἑλληνικὸ μαίστραλάκι, ὅπου τῆς φιλοῦσε τὰ ὀλόλευκα πανιὰ ὅλα ἀπλωμένα στό φύσημά του, ἀπὸ τὸν κόντρα φλόκο ὡς τὴ μπούμα, ἀπὸ τὸν τρίγχο καὶ τὴ μαίστρα ὡς τοὺς κούντρους. Τὰ δελφίνια ἔπαιζαν τρελλὰ ἐμπρὸς στὴν πλώρη της κ' οἱ γλάροι ἐφετερούγιζαν χαρωποὶ ἀνάμεσα στὰ ξάρτια της. Περηφανεύουνταν ἡ εὐμορφη φρεγάδα καὶ ἔγερνε καμαρωμένη ἀπὸ τὴ δεξιὰ πλευρά. Τὰ νερὰ τὰ γαλαζοπράσινα, νωθρά, κοιμισμένα, ὅτι καὶ τὰ ξύπναε ἡ πλώρη της ἡ χυτή· καὶ παραμεροῦσαν μὲ γλυκομουρμούρισμα σὰ ντροπαλά, ἐνῶ ἐγλίστραε ἀπάνου τους σὰ νεροφίδα ἡ εὐμορφη φρεγάδα.

Φαίνεται πὼς δὲν ἄργησε πολὺ νά ρίξη ἄγκυρα στὸν Πειραιᾶ.

Γιατὶ στὶς 6 Ἰουλίου ἐκολλοῦσαν στοὺς τοίχους τῶν Ἀθηνῶν χαρτιὰ καί, ἀφοῦ τὸ τύμ-

πανο ἐξεκούφαινε τὸν φοβισμένο κόσμο, ἕνας κήρυξ ἐδιάβαζε στὰ σταυροδρόμια:

«Ἄριθ. 79

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν πρὸς τοὺς Νομάρχας τοῦ Κράτους

Σπεύδομεν μὲ λύπην μας νὰ σᾶς κοινοποιήσωμεν, κύριε Νομάρχα, ὅτι εἰς τὸν Πειραιᾶ ἀπὸ προχθὲς ἐφάνησάν τινα περιστατικὰ ἐμφαίνοντα χολέραν. Ἡ Κυβέρνησις ἔλαβε τὰ συντονώτερα μέτρα κ.λπ. ».

Αὐτὰ τὰ τινὰ περιστατικὰ ἦσαν καμμιά τριανταριά θάνατοι τὴν ἡμέρα εἰς τὰ νοσοκομεῖα καὶ εἰς τὴν πόλιν.

Τὰ συντονώτερα μέτρα ἦσαν ὅτι δὲν εἶχαν τὴν ἄδειαν νὰ ἔλθουν ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ οἰκογένειες καὶ κατοικήσουν εἰς τὰς Ἀθήνας,μποροῦσαν ὅμως οἱ ἄνθρωποι νὰ συγκοινωνοῦν ἐλεύθερα γιὰ τὶς δουλειές τους στὰς δύο πόλεις, φθάνει μόνον, ὅταν ἀνέβαιναν ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ, νὰ τοὺς κύταζε στὰ μάτια ἕνας γιατρὸς ποὺ ἐστέκετο ἐκεῖ ποὺ εἶναι τώρα τὸ γκάζ. Ἄλλ' ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐνόχλησι εἶχαν ἀπαλλαχθῆ ὅλοι τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς, γιὰτὶ γι' αὐτοὺς θὰ ἦταν αὐθάδεια ἕνα τέ-

τοιο μέτρο. Ἀλλὰ καὶ οἰκογένειες ἤρχοντο ἐλεύθερα στὰς Ἀθήνας, ὅταν εἶχαν μαζί τους κανένα στρατιώτη ξένο.

Β΄

Καὶ ὅμως μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς εὐκολίες ἄργησε νὰ ἀνέβῃ στὰς Ἀθήνας ἡ Ξένη. Λὲς καὶ βαρειότανε χορτάτη ἀπὸ τὸν τρύγο ποὺ ἔκανε στὸν Πειραιᾶ.

Ἀλλὰ στὸ τέλος, ἀφοῦ ἔως εἰς τὰς 20 Αὐγούστου ἐρήμαξε τὸν Πειραιᾶ, ἐλούφαξε καὶ μόλις εἰς τὸ τέλος Σεπτεμβρίου ἄρχισε νὰ τρυγᾷ εἰς τὰς Ἀθήνας τὰ πρῶτα πριμαρόλια τοῦ θανάτου. Ἐν εἰς τὰς 29 Σεπτεμβρίου εἰς τὴν ὁδὸν Λυσικράτους· ἄλλο εἰς τὰς 12 Ὀκτωβρίου εἰς τὴν ὁδὸν Νίκης καὶ τρία ἢ τέσσαρα εἰς τὸ Γεράνι εἰς τὰς 16 Ὀκτωβρίου.

Ἔτσι πρῶτα πρῶτα χτυποῦσε ἀνάργα, σκόρπια. Λὲς κ' ἐδοκίμαζε τὴ δύναμί της.

Ἐπειτα γιὰ μερικὲς ἡμέρες ἄφηνε νὰ λησμονηθῇ. Ἦθελε νὰ κάμῃ τὸν κόσμον νὰ ξεθαυρέψῃ, ὅπως τὸ θηρίο ἀφήνει λάσκο στὸ θῦμά του νὰ δοκιμάσῃ τὴ φυγὴ, γιὰ νὰ τὸ σπαράξῃ ἔπειτα σ' ἓνα πῆδημα μὲ περισσότερη εὐχαρίστησι.

Ὁ κόσμος ἐξεθάρρευε καὶ ἐγύριζε ἢ γαλήνη στὰ πρόσωπα καὶ τὸ χαμόγελο στὸ στόμα.

Μὰ αὐτὴ ἔβροσκε σὰν τὴν κρυμμένη τὴ φωτιά, ἐλούφαζε σὰν τὴν τίγρι πρὶν χυμῆση, ἐσέρονουνταν κρυφοδάγκατη ὀχιά.

Εἰς τὰς 21 Ὀκτωβρίου ἐξέσπασε ἀχόρταγη. Παράλυσε τότε τὶς ψυχὲς ὁ κρύος φόβος καὶ ὅσοι ἤμποροῦσαν ἐζήτησαν σωτηρία στὴ φυγή.

Δὲν ἦταν φυγὴ πολέμου αὐτὴ· δὲν θὰ πατοῦσε τὰς Ἀθήνας ὁ ἐχθρός, οὔτε ἀκούουνταν ἀπὸ μακρὰ κούφια, βουβή, τοῦ κανονιοῦ ἢ βροντῆ. Ἀλλὰ τὸν ἔνοιωθε χωρὶς νὰ τὸν βλέπη τὸν ἐχθρὸ ὁ ἄμοιρος ὁ κόσμος, παντοδύναμο σὰν τὸ Θάνατο. Καὶ ἔφευγεν. Ἡ Ἱερὰ ὁδὸς, ἡ ὁδὸς τῶν Πατησίων, τῆς Κηφισιάς, τοῦ Μαραθῶνος, κάθε δρόμος ποὺ ἔφερε σ' ἓνα χωριὸ τῆς Ἀττικῆς ἦτο γεμάτος ἀπὸ κάρρα, ἀμάξια, φορτηγὰ ζῶα, πεζοὺς, παντοῦ μία ἀτέλειωτη ἀλυσίδα, ποὺ ἐσέρονουνταν καὶ σήκωνε παχύ, οὐρανόψηλο τὸν κουρνιαχτό. Κλάμα καὶ θρῆνος παντοῦ· τὰ πράγματα ριμμένα ἄνω κάτω μὲ τὴν τρελλὴ βία τοῦ φόβου, σὰν σὲ πυρκαϊά, μέσα στ' ἀμάξια. Ὅ,τι πρόφθασε ὁ καθέννας. ὦ, τὰ ἐλεεινὰ काराβάνια τῆς συμφορᾶς!

Πολλοὶ δυστυχησμένοι, ποὺ δὲν εἶχαν τὶς

τρακόσες ἢ τετρακόσες δραχμὲς ποὺ εἶχε φθάσει τὸ ἀγῶνι ἑνὸς ἀμαξιοῦ ἕως εἰς τὰ περιχώρα, ἔφευγαν φορτωμένοι ὀλίγα ροῦχα στὸν ὦμο, ἓνα καλάθι μὲ ψωμί στὸ χέρι, κ' οἱ γυναῖκες ἔσερναν τὰ παιδιὰ. Ἀκολουθοῦσαν καὶ κάτι ἀραχνιασμένοι γέροι καὶ γρηῆς, ξεκλειδωμένες ὑπάρξεις, κουρέλια τῆς ζωῆς, ποὺ δὲν εἶχαν μεγάλες ἐλπίδες ὅτι θὰ τραβήξουν μακρὰ. Ἀλλὰ ἡ ζωὴ εἶναι φῶς. Ἀποχαιρετῶντας τὴ ζωὴ ὁ Αἴας τοῦ ἡλίου τὸ φῶς ἀποχαιρετοῦσε, γιὰ τοῦτο εἶναι μεγάλη ἢ ἀγάπη τῆς ζωῆς στὶς φωτεινὲς τὶς χώρες, ποὺ τὶς σκεπάζει γαλάζιος, ἡλιοχρῦστος οὐρανός.

Τριάντα χιλιάδες ψυχὲς εἶχαν τότε αἱ Ἀθηναί. Δὲν ἔμειναν μέσα στὴν πόλι περισσότερες ἀπὸ ὀκτώ.

Μακρὰ, μακρὰ ἀπὸ τὸ φαρμάκι ποὺ ξερνάει ὁ ἀνασασμὸς τῆς θεοκατάρρατης τῆς Ξένης.

Γ'

Ἡ Ἀρχὴ τὰ εἶχε χαμένα μέσα στὰς Ἀθήνας. Ὅλα τὰ γραφεῖα ἐρήμωσαν, ὅταν ἐφούντωσε τὸ κακό. Ὑπουργοὶ ἔφευγαν καὶ ὅσοι ἔμειναν δὲν εὗρισκαν ὑπάλλληλο νὰ ἐργασθοῦν. Δὲν ἠμπόρεσε νὰ τοὺς κρατήσῃ οὔτε τὸ πα-

ράδειγμα τοῦ ἀλησμονήτου βασιλέως Ὅθωνος, ὅπου πιστὸς στὴ θέσι του ἐβοηθοῦσε, ἐπαρηγόραε, ἐλεοῦσε καὶ ὅπου τὸν ἴδιο του μανδύα ἔβγαλε γιὰ νὰ σκεπάσουν ἓνα δυστυχισμένο ποῦ ψυχομαχοῦσε στὸ δρόμο.

Καὶ ἐπάνω εἰς ὅλα τὰ κακὰ — ποιὸς θὰ τὸ πιστέψη; — ἐβασίλευε ἀπὸ τότε πολυκέφαλο θεριὸ τὸ ρουσφέτι. Ἦταν ἀλήθεια ἀβάφτιστο τότε, ἀλλὰ ζωντανό, θεριωμένο, Δράκος ὄνομα καὶ πρᾶμμα.

Σὲ τέτοιες φοβερὲς μέρες δύο διευθυνταὶ τῆς Ἀστυνομίας διωρισμένοι ἀπὸ τὴν ἴδια Κυβέρνησιν ἦλθαν στὰ χέρια μέσα στὸ γραφεῖο ποιὸς νὰ κρατήσῃ τὴν ἀρχή. Ἐκεῖνος ποῦ ἐνίκησε ἔστειλε στὴ φυλακὴ τὸν ἄλλο.

Ἵπῆρξαν, εἶν' ἀλήθεια, ἰατροὶ ἥρωες, γεμάτοι ἀφοσίωσι, θάρρος, ἀφιλοκέρδεια. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς βοηθῶντας τοὺς δυστυχισμένους, χωρὶς μισθό, χωρὶς ἀμοιβή, ὁ Σταυρίδης, ἔδωσε καὶ τὴ ζωὴ του τὴν πολύτιμη. Τὸ Ἰατροσυνέδριο ἀνοιξε ἐράνους γιὰ νὰ τοῦ ἐγείρουν μνημεῖον. Δὲν τὸ ἤῤῥα ὅμως πουθενὰ στὸ νεκροταφεῖο. Ἔχει τόσο ἀδύνατο μνημονικὸ ἢ Εὐγνωμοσύνη!

Μὰ καὶ θέσεις ἐφύτρωναν τότε πυκνὲς μέσα στὴ φουσκὴ τῆς Ἐπιδημίας. Μισθοὶ ἰατρῶν, ἀστυνομικῶν, τακτικῶν, ἐκτάκτων, ἐπι-

κούρων καὶ βοηθῶν τῶν ἐπικούρων. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς φοιτηταὶ πρωτοετείς. Ἐὰν ἡ γλῶσσα ἐβοηθοῦσε περισσότερο γιὰ νὰ προμηθεύσῃ ἓνα καινούργιο τίτλο, θὰ διώριζαν καὶ ἄλλους ποὺ ἀπάνω κάτω νὰ ἔχουν τὸ χρέος νὰ συνδράμουν τοὺς ἐπικούρους. Ἄπ' ἔξω δὲ ἄλλοι ἰατροὶ νὰ ὑβρίζουν τοὺς διωρισμένους καὶ νὰ γίνεται ἓνα ἐλεεινὸ ἀλληλοφάγωμα, ὅπου ἦταν κακούργημα σ' ἐκεῖνες τὶς δύστυχες ἡμέρες.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν γιὰ νὰ δώσῃ τόπο τῇ ὀργῇ, ἀφοῦ ἐσυμβουλευθῆ καὶ τὸν πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας, κοντὰ στοὺς ὀκτῶ πρώτους δημοτικὸς ἰατροὺς, διορίζει ἄλλους ὀκτῶ. Ἀλλὰ οἱ πρώτοι δὲν δέχονται τοὺς νέους, δὲν ἐννοοῦν νὰ συνεργασθοῦν μαζί τους.

Ἀνοίγει τὸ Ὑπουργεῖο πίστωσι διακοσίων δραχμῶν σὲ κάθε φαρμακεῖο γιὰ τὰ γιαιτρικὰ τῆς φτώχειας. Ἐπειδὴ ἀπηγορεύθη εἰς τοὺς ἰατροὺς νὰ στέλλουν τὰς συνταγὰς μόνον εἰς τὰ ἰδικὰ των φαρμακεία, μερικοὶ τὶς ἄφηναν ἀνυπόγραφες καὶ οἱ δυστυχισμένοι ποὺ εἶχαν τοὺς ἀρρώστους ἐγύριζαν μὲ τὴ συνταγὴ στὸ χέρι ὅσο ποὺ νὰ εὐρεθῇ ὁ συνεννοημένος φαρμακοποιός, ὅπου ἐγνώριζε τοῦ ἰατροῦ τὸ γράψιμο ἢ τὸ ἰδιαίτερο σημάδι. Οἱ φαρμακοποιοὶ ποὺ εἶχαν φί-

λους ἰατροὺς ἐτελείωσαν τὴν πίστωσι ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα. Τότε μερικοὶ ἰατροὶ ἢ δὲν ἔγραφαν καθόλου συνταγές ἢ τὶς ἔστελλαν στὰ ἴδια φαρμακεῖα, γιὰ νὰ ἀναγκάσουν τὴν Ἄρχη νὰ αὐξήσῃ τὴν πίστωσι. Καὶ ἄλλοι φαρμακοποιοὶ ἔδιναν γιαιτρικὰ μ' αὐτὴν τὴν ἐλπίδα, ἄλλοι ὅμως ὄχι. Μιὰ δυστυχισμένη πού εἶχε χάμου τρία παιδιὰ ἐγύριζε ὀλήμερα μὲ τὸ χαρτὶ τοῦ γιαιτροῦ στὸ χέρι, χωρὶς νὰ ἐκτελῇ τὴ συνταγὴ τῆς.

Ἄχ! Αὐτοὶ πού δὲν βρίσκουν σήμερα τίποτε γερό, τίποτε στὴ θέσι του, ὅπου μᾶς πετοῦν πάντοτε κατὰ πρόσωπο τὸν παληὸ καλὸ καιρό, μὲ τὸ νὰ χωρίζῃ ἀπὸ τοὺς καιροὺς ἐκείνους τὰ μάτια τῆς μνήμης των, ὅλο τὸ μακρυνὸ διάστημα τῶν περασμένων χρόνων, ὁμοιάζουν ἐκείνους ὅπου ἀπὸ μακρυνὰ βλέπουν ὅλα τὰ βουνὰ ὀμαλά, ὠραῖα, χρυσοπράσινα, εὐκολοπάτητα· οὔτε τὶς ἄγριες ρεματιές, οὔτε τοὺς ἀπάτητους γκρεμνοὺς, οὔτε τὶς καταβόθρες τὶς σκοτεινὲς βάζει ὀνοῦς των. Ἀκόμη ὀλιγώτερο τὰ φίδια πού σέρονται στὶς πλαγιές των.

Σὲ πολλὰ σπίτια πού λημέριαζε ἢ ἐπιδημία ἔσμιγαν τρεῖς τέσσερες ἰατροὶ καὶ ἐπίκουροι καὶ βοηθοί. Μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα δεινὰ ὀκάθε ἰατρὸς ἀκολουθοῦσε καὶ δικὴ του θε-

ραπευτικὴ καὶ ἔτσι ἐπάλευαν μαζί με τοὺς ἰατρούς, ἀπάνω εἰς τὰ κορμιὰ τῶν δυστυχι-
σμένων, τὸ ὄπιον καὶ αἱ ἐντρίψεις καὶ τὰ ἀν-
τισπασμωδικὰ καὶ τὸ διττανθρακικὸν νάτριον
καὶ τὰ ἐμετικὰ κάρυα, καὶ τὸ θεϊκὸν ὄξυ καὶ
ἡ θεϊκὴ στρυχνίνη καὶ ὅσα ἄλλα δὲν χωρεῖ τοῦ
ἀνθρώπου ὁ λογισμὸς.

Ἄλλες πάλι οἰκογένειες ἐξεκλήριζαν
χωρὶς νὰ ἰδοῦν κανένα ἰατρό. Ἄλλὰ ἡ μόνη
γι' αὐτοὺς ζημία ἦταν ὅτι δὲν ἀπέθνησκαν σὰν
τοὺς πρῶτους στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Ἐπιστήμης
καὶ σύμφωνα με τοὺς ἱεροὺς κανόνας τῆς.
Κατὰ τὰ ἄλλα ἦταν τὸ ἴδιο. Κροῦσμα ἐσήμαι-
νε θάνατος. Καὶ ἂν στοὺς ἑκατὸν ἐζοῦσαν
πέντε ἢ ἕξι, τοῦτο ἦτο τῆς τύχης ὄλως διό-
λου, καὶ κανένα φάρμακο δὲν ἐμπόρεσε νὰ
φανῆ γενικῶς ὠφέλιμον¹.

1. Θουκυδ. 2.51. «Ἐθνησκον δὲ οἱ μὲν ἀμελεία, οἱ
δὲ καὶ πάνυ θεραπευόμενοι. Ἐν τε οὐδὲ ἐν κατέστη
ἴαμα ὡς εἰπεῖν, ὅ,τι χρῆν προσφέροντας ὠφελεῖν· τὸ γὰρ
τῷ ξυνεγεγὸν ἄλλον τοῦτο ἔβλαπτε».

Ἄσπασμα ἐπὶ τῆς πληροφορίας περὶ τῆς χολέ-
ρας τοῦ 1854 καὶ τῶν κατ' αὐτὴν τραγικῶν ἐπεισοδίων,
τὸ μὲν ἐκ τῶν συγχρόνων πηγῶν, καὶ τῶν δημοσίων ἐγ-
γράφων τῶν Ἀρχῶν, τὸ δὲ ἐκ τῶν ἀναμνήσεων ἐπιζών-
των, πρὸ παντὸς ἰατρῶν καὶ ἱερέων, με κατέπληξεν ἡ
ὁμοιότης τῶν περιστάσεων, ὅφ' ἃς ἐκυριάρχησεν ἡ ἐπά-
ρατος ἐπιδημία, καὶ τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων, ἅτι-

Τοῦ νοσοκόμου τὸ ρουσφέτι πολὺ ὀλίγοι εἶχαν τὴ φιλοδοξία νὰ τὸ ζητοῦν. Οἱ περισσότεροι ἦσαν Γάλλοι τοῦ στρατοῦ τῆς Κατοχῆς, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ Ὅθωνος ἐχάρισε ἀπὸ ἓνα πολύτιμο χρυσὸ ρολόγι, γιὰ ἀνάμνησι τῆς ἠρωϊκῆς φιλανθρωπίας των. Ἐγράψαν τότε ὅτι αὐτὰ τὰ ἐχάρισε ἡ Κυβέρνησις. Δὲν ἦταν ἀλήθεια. Τὸ μνημονεύω, ἂν καὶ μικρὸ πρᾶγμα, γιατί εἶναι μία ἀπὸ τὶς ἀναρίθμητες ἀχτίνες ποὺ δείχνουν τὴ λάμψι τῆς διαμαντένιας του καρδιᾶς.

να ἐξεκόλαψε, πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ λοιμοῦ, ὅστις ἠρήμωσε τὴν αὐτὴν παρὰ τὰ κράσπεδα τοῦ Ἱεροῦ Βράχου πόλιν, ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὡς περιέγραψε τὸν λοιμὸν ἐκεῖνον τὸ βαθὺ πνεῦμα τοῦ Μεγάλου Ἱστορικοῦ. Αἱ αὐταὶ τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης εἰς τὰ σκότη περιπλανήσεις, αἱ αὐταὶ τοῦ ὄχλου παραφοραί, ἡ αὐτὴ ἀποκάλυψις τῶν ἀποτόμων ἀντιθέσεων τῆς αὐτοθυσίας καὶ τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν ἄκαρδον τοῦ στυγνοῦ ἐγώισμοῦ ἀπομόνωσιν, πρὸς τὰ ἀφυπνισθέντα βδελυρὰ ἔνστικτα τῆς ἀρπαγῆς· ἡ αὐτὴ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος κατὰ τὴν κορύφωσιν τῆς ἀπογνώσεως διάσεισις, ὁ αὐτὸς περὶ τὰς ταφὰς κυκεῶν. Παρθέτω τὰ πιστοῦντα τὴν παρατήρησιν ταύτην σχετικὰ ἐκ τοῦ Θουκυδίδου χωρία.

Δ´

Ἡ ἐξουσία σὲ τέτοια θλιβερὴ περίστασι ὄχι μόνο δὲν κατώρθωνε νὰ ἐπιβάλλῃ διατίμησι στῆς πρώτης ἀνάγκης τὰ τρόφιμα, ἀλλ' οὔτε αὐτὸ τὸ ταχτικὸ ἄνοιγμα τῶν μαγαζιῶν. Ἔτσι, κοντὰ στὴν ἄσπλαχνη ἀρρώστια, ἐθέριζε τὴ φτώχεια τὴν ἄμοιρη καὶ ἡ πείνα. Γιατὶ ὅλοι ἐκερδοσκοποῦσαν ἀλύπητα ἀπάνω στὴ γενικὴ δυστυχία. Φωτιὰ τὸ ψωμί, τὸ κρέας, τὸ λάδι, τὸ ρύζι· περισσότερο τὸ ρύζι ποὺ τὸ ζητοῦσαν ὅλοι γιὰ προληπτικὸ τῆς μαύρης ἀρρώστιας.

Ὅσο ἤμποροῦσε ἡ Ἀρχὴ ἀγόραζε τρόφιμα καὶ μὲ τὸ μέσο τῆς Ἀστυνομίας τὰ πουλοῦσε στὸν κόσμο.

Ἀλλὰ τί νὰ κάμῃ κι αὐτὴ ἡ ταλαίπωρη Ἀρχή, καὶ ποῦ νὰ πρωτοπροφθάσῃ μέσα σ' αὐτὸ τὸ χαλασμό, ὅπου ἐξεκλείδωνε κάθε δεσμό, ὅπου ἐγκρέμιζε κάθε ἱεραρχία; Πολλὰ γραφεῖα εἶχαν ἐρημώσῃ ἀπὸ τὸν πρῶτο προΐσταμενο ὡς τὸν τελευταῖο κλητῆρα. Εἰς ἓνα Ὑπουργεῖο ὁ ὑπουργὸς δὲν εὔρισκε ὑπάλληλο νὰ ἐργασθῇ.

Καὶ ὁμως τόση ἦτο τότε ἡ κομματικὴ λύσσα, ὅπου ἐφημερίδες τῆς Ἀντιπολιτευσεως ἀπὸ τὶς πρῶτες τοῦ καιροῦ ἐκείνου,

μόλις κατώρθωνε νὰ ἐργασθῆ τὸ τυπογραφεῖο τους, ἐτυπώνοντο μὲ κατηγορίες κατὰ ὑπουργῶν, ὅτι εἶχαν συντροφιά μὲ τοὺς ἀρτοποιοὺς καὶ τοὺς κρεοπώλας νὰ γδύνουν τὸ βασανισμένο κόσμον καὶ νὰ κερδίζουν συντροφικά. Αὐτὰ βέβαια σήμερον, δόξα νᾶχη ὁ Θεός, δὲν θὰ ἐγράφοντο. Σήμερον οἱ βρισιῆς στὸν πολιτικὸ ἀνταγωνισμό ξεπετιοῦνται πλεὶς φουσκωμένες, πολύχρωμες σὰ σφαῖρες ἀπὸ σαπουνάδα, ἀλλὰ σὰν αὐτὲς ἀβλαβες. Τότε ὅμως κάθε ὄπλον ποὺ μποροῦσε νὰ ρίξῃ κάτω τὸν ἀντίπαλον τὸ ἐπίστευαν νόμιμον καὶ τὸ μετεχειρίζοντο ὅλοι μὲ ἡσυχὴ καρδιά.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ αἰώνια σύντονα μέτρα ποὺ ἔλαβεν ἡ Ἐξουσία στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιδημίας, πρὶν τοὺς σκορπίσῃ ὅλους ὁ φόβος, ἦσαν τέτοια, ὥστε νὰ φυτεύουν στίς καρδιὰς φρικτὲς ἐντυπώσεις, νὰ παραλύουν κάθε θάρρος.

Ἔτσι πρῶτα πρῶτα ὁ κρύος Φόβος² ἔξε-

2. Θουκυδ. 2.51. «Δεινότατον δὲ παντὸς ἦν τοῦ κακοῦ ἢ τε ἀθυμία, ὅποτε τις αἰσθοῖτο κάμων· πρὸς γὰρ τὸ ἀνέλπιστον εὐθὺς τραπόμενοι τῇ γνώμῃ πολλῶ μᾶλλον προΐεντο σφᾶς αὐτοὺς καὶ οὐκ ἀντεῖχον καὶ ὅτι ἕτερος ἀφ' ἐτέρου θεραπείας ἀναπιμπλάμενοι ὥσπερ τὰ πρόβατα ἔθνησκον».

κλείδωνε τὴ ζωὴ καὶ ἀνοίγε πρόθυμα τὸ δρόμο στὸ Θάνατο.

Τὴν ἡμέρα ἐτσάκιζαν τὰ ἀδυνατισμένα νεῦρα καὶ ἐφούντωναν τὴν τρομάρα ἐκεῖνες οἱ ἀτελείωτες τυμπανοκρουσίες σὲ κάθε διάβασμα διαταγῆς. Καὶ ὅλες οἱ Ἄρχες ἔκαναν διαγωνισμό ποιά νὰ γράψη περισσότερες· ἡ μία πλεὶς φρόνιμη ἀπὸ τὴν ἄλλη. Μιὰ ἀπηγόρευε νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὸ δρόμο ἄνθρωποι ὕστερα ἀπὸ τὰς ὀκτῶ τὸ βράδυ. Γιατί; Γιὰ νὰ μὴ μποροῦν νὰ ζητήσουν βοήθεια ἢ γιὰ νὰ μὴ ἐμποδίζουν στὸ δρόμο τοὺς κλέφτες; Μιὰ ἄλλη ἐμπόδιζε νὰ πουληθῇ κάθε εἶδος χορταρικό, κάνοντας μονάχα χάρι στὶς ντομάτες. Καὶ ὅλες εἶχαν μέσα τους γραμμένο εἰκοσι φορὲς τὸ ὀλιγώτερο τὸ ὄνομα τῆς χολέρας.

Τὴ νύχτα πάλι ἐκεῖνα τὰ κόκκινα καὶ μαβιὰ φαναράκια, ποὺ εἶχε κρεμάσει ἡ Ἀστυνομία στὶς πόρτες τῶν γιαιτρῶν, ἐσάλευαν στὸν ἀέρα καὶ τρεμόσβηναν, τρομάρα στὶς λαφιασμένες ψυχές, σὰν ἐκεῖνες τὶς μαβιῆς φλόγες ποὺ τρεμουλιάζουν καμμιὰ φορὰ τὴ νύχτα ἀπάνω στὰ μνήματα καὶ στοὺς βάλτους.

Εἶχαν συστήσει καὶ ἓνα νοσοκομεῖο τῶν χολεριῶντων μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Παντε-

λεήμονος. Ἄλλὰ μὲ ὅλη τὴν ἀκούραστη ἀφοσίωση τοῦ διευθυντοῦ του ὁ «Ἅγιος Παντελεήμων» καμμιά ἄλλη ἐλεημοσύνη ἀπὸ τὸ θάνατο δὲν μποροῦσε νὰ δώσει, ἐλεημοσύνη ἀνώφελη, φτηνή, ποὺ ἔτρεχε ἀφθονη στὸ δρόμο καὶ σ' εὔρισκε μόνη της, χωρὶς νὰ ἔχῃς ἀνάγκη νὰ τὴν ζητήσης.

Εἶχε καὶ κάτι ξυλοκρέβατα ἐλεεινὰ γιὰ νὰ μαζεύουν τοὺς προσβαλλομένους ἀπὸ τὰ σπίτια καὶ ἀπὸ τοὺς δρόμους.

ὦ Θεέ μου! Πόσοι ἔπεφταν κάτω μὲ τὴν ἀνατριχίλα τῆς τρομάρας, σίγουρο πρόδρομο τῆς χολέρας, μόνο μὲ τὸ νὰ βλέπουν τοὺς δυστυχημένους, εἴτε στὸ πρῶτο στάδιο, εἴτε στὸ ψυχομάχημα, ριγμένους στὰ ἐλεεινὰ ἐκεῖνα σταυρωτὰ ξύλα, νὰ τοὺς κουβαλοῦν φηλὰ στὸν ὦμο μεθυσμένοι, τινάζοντάς τους χωρὶς πόνο, χωρὶς λύπη.

Σκεπασμένοι μὲ μαῦρα μάλλινα ροῦχα εἶχαν μόνο τὸ πρόσωπο ξέσκεπο, σφραγισμένο, οἱ περισσότεροι, μὲ ἐκείνη τὴν ἀφιλονείκητη σφραγίδα τοῦ χολερικοῦ θανάτου, μὲ ἐκεῖνο τὸ παράξενο μαβὶ χρῶμα τὸ ξέθωρο, ποὺ ἔμοιαζε καὶ τοῦ λουλακιοῦ καὶ τῆς μαραμμένης ἀγριοβιολέττας τὸ χρῶμα.

Ἐνας δυστυχημένος, ποὺ εἶχε ἀκόμα μέσα του λίγη ζωὴ, εἴτε ἐπήδησε ἀπὸ τρομά-

ρα, εἴτε ἔπεσε ἀπὸ τὸ ξυλοκρέβατο καὶ ἐκυλίστηκε στὸ χῶμα, σὲ ἓνα στενόδρομο τοῦ Ροδακιοῦ. Ποιὸς θὰ τὸ πιστέψῃ; Δὲν ἔσκυψαν οἱ μεθυσμένοι νὰ τὸν μαζέψουν, ἀλλὰ τὸν ἐτελείωσαν μὲ κλωτσιᾶς στὴν κοιλιὰ, σ' αὐτὴ τοῦ χοληρικοῦ θανάτου τὴν ἑστία.

Ἐκεῖνοι ποὺ τὰ εἶδαν αὐτά, ὅσο ζοῦν τὰ βλέπουν ἐμπρὸς τοὺς ὅταν τὰ θυμοῦνται, μὲ πάντα καινούργια τὴν ἀνατριχίλα τῆς ψυχῆς.

Ε'

Τὸ δρεπάνι τῆς ἀκούραστης ἐργάτισσας τοῦ Θανάτου ἄρχισε νὰ δουλεύῃ ἀλύπητα ἀπὸ τὰς 7 Νοεμβρίου. Ἄλλὰ ἡ φρικτὴ καταστροφή, τόση ὅπου ἀνάλογα στὸ λίγο πληθυσμὸ ποὺ ἀπόμεινε στὰς Ἀθήνας, σὲ καμμιά ἄλλη πόλι δὲν ἔφερε ποτὲ ἢ χολέρα, ἐξέσπασε ἀπὸ τὰς δέκα τοῦ μηνός. Γιὰ πέντε ἡμέρες δὲν ἦταν πλειὰ ἐπιδημία αὐτή. Ἦταν ἐξολοθρευμὸς· ὀλόκληρες γειτονιᾶς στὸ ψυχομάχημα.

Τὰ δελτία παρουσιάζουν ὅλους τοὺς θανάτους τῶν ἡμερῶν ἐκείνων εἰς χιλίους. Καὶ πότε εἶπαν ἀλήθεια τὰ δελτία; Μάλιστα σ' ἐκείνη τὴν κατάστασι καὶ μὲ τὸν τρόπο ποὺ

ἐγίνετο ἡ ταφή τῶν νεκρῶν, ἡμποροῦσαν, καί ἄν ἤθελαν, νὰ ποῦν ἀλήθεια; — Τὸ τριπλὸ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου βέβαια θὰ ἐπλησίασαν τὰ θύματα, ὅταν συλλογισθῇ κανεὶς ὅτι εἰς τὰς 14 καὶ 15 τοῦ Νοεμβρίου μόνον τὸ στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο ἔδωσε στὸν ἀσβέστη ἀπάνω ἀπὸ διακόσια ἀνθρώπινα κορμιά.

Ἐνας γιατρὸς ἀπὸ κείνους ὅπου ἦσαν εἰς τὴν πρώτη γραμμὴ τῆς μάχης μὲ τὸν κρυφὸ Ἐχθρὸ ἔγραφε κατόπιν: «Τὸ τέταρτον τμημα ἔγινε εἰς μέγας τάφος· κατὰ δεύτερον λόγον τὸ πρῶτον καὶ τὸ τρίτον. Φριξὸν, ἦλιε! Πτώματα εἰς τὰς ὁδοὺς· πτώματα εἰς ἐκάστην οἰκίαν. Πλησίον τῆς νεκρᾶς μητρὸς ψυχορραγεῖ ἡ κόρη. Πολλαχοῦ ὀλόκληροι οἰκογένειαι ἐκλείπουσιν. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ προσβαλλόμενοι εὐρίσκονται ἀμέσως εἰς τὸ τελευταῖον πυρετῶδες καὶ ἀσφυκτικὸν στάδιον, λῆγον εἰς τὸν θάνατον, μετὰ 7-10 ὥρας. Οἱ ἱατροὶ ὑπερπηδῶντες τὰ πτώματα κύπτουσιν, ὅπως παρατηρήσωσι τοὺς εἰσέτι παρακειμένους ἐπιζῶντας. Πόσοι ἐρρίφθησαν εἰς τὸν τάφον πρὶν ψυχορραγήσωσι!».

Ἄλλὰ τί χαλασμοὶ ἦταν ἐκεῖνος εἰς τὸ στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο! Τὰ κρεβάτια πυκνά, κολλημένα γιὰ νὰ χωροῦν περισσότερους οἱ σάλες, μόλις ἄφηναν λίγο τόπο γιὰ νὰ δια-

βαίνουν οἱ ἰατροὶ καὶ οἱ νοσοκόμοι. Ὅλα ἦσαν γεμάτα, ἐκοίτονταν καὶ χάμω πολλοὶ ἀπάνω στὰ βρωμερὰ ἀπορρίμματα. Καὶ οἱ τοῖχοι σκεπασμένοι ἀπὸ στολὲς κρεμασμένες· στολὲς ποὺ δὲ θὰ ἔντυναν πλεῖα κανένα λεβέντικο κορμί· ἀνακατωμένες ἐκεῖ, τοῦ ἵππικοῦ, τῶν ἀκροβολιστῶν, τοῦ πεζικοῦ, τοῦ πυροβολικοῦ, τῶν ἐπιλέκτων, ἓνα φριχτὸ παζάρι ἀπὸ ροῦχα παρδαλά, θλιβερὰ ἀποφόρια, ἀφιλονείκητη ἰδιοκτησία τοῦ Θανάτου. Ἔτσι αὐτὸ τὸ νοσοκομεῖο, ἀληθινὴ κοιλάδα τοῦ κλαυθμῶνος, ὀρμητικὸς σὰν καταρράχτης ὁ Χάρος τὸ πλημμυροῦσε μὲ μανιωμένα κύματα, ὅπου ἔπαιρναν σβάρνα τὰ κρεβάτια γραμμῆ. Καὶ ἐγίνονταν στὴν πλατεῖα σκάλα ἓνα ἀτελείωτο φριχτὸ συναπάντημα, τὰ λείψανα ποὺ κατέβαζαν καὶ οἱ δυστυχησμένοι ποὺ τοὺς ἀνέβαζαν ἐκεῖ, γιὰ νὰ τοὺς κατεβάσουν πάλι σὰν τοὺς πρῶτους σὲ λίγες ὥρες. Καὶ ἐγλιστροῦσαν οἱ νοσοκόμοι σ' αὐτὸ τὸ ἀνεβοκατέβασμα καὶ τοὺς ἔφευγαν ἀπὸ τὰ χέρια τὰ κορμιά· γιὰ τὰ σκαλιὰ ἦσαν σκεπασμένα ἀπὸ ἓνα μαυροπράσινο βοῦρκο δύο δάχτυλα παχύ, ὅπου πλημμυροῦσε τὰ πατώματα καὶ κατέβαινε τὰ σκαλιὰ ἀργοκίνητος. Ἔτσι ὁ κατακλυσμὸς τοῦ Θανάτου ἐσώριαζε στοίβα στοῦ νοσοκομείου τὴν αὐλὴ τὰ γυμνὰ λείψανα,

ὅπως, στὰ πρῶτα χρόνια τῆς γῆς, στίς βαθειές ρεματιές ἐσώριαζαν οἱ κατακλυσμοὶ τὰ πνιγμένα κορμιά.

Οἱ ζευγίται, ὡς ἔλεγαν τότε τοὺς ἐλάτας, δὲν ἐπρόφθαναν νὰ κουβαλοῦν τὰ γυμνὰ λείψανα στὸ νεκροταφεῖο, κ' ἔμεναν ἐκεῖ στὴν αὐλὴ νύχτες ὀλόκληρες.

Δὲν ξέρω γιατί γιὰ σᾶς, φτωχοὶ στρατιῶτες, αἰσθάνομαι βαθύτερα τῆς καρδιᾶς τὸ σπαραγμό. Ἴσως γιατί μὲ στρατιωτικὲς παραδόσεις ἐξύπνησα στὸν κόσμο, ἴσως γιατί στὴν ἀγωνία σας, μπουμπούκια τῆς ζωῆς, ποὺ δὲν σᾶς ἦταν γραφτὸ ν' ἀνθίσετε, φτωχὰ παιδιὰ ξενιτεμένα, κανένα ἀπὸ σᾶς δὲν ἐστύλωσε ἢ ἀγκαλιὰ τῆς μάνας, τοῦ πατέρα, τοῦ ἀδελφοῦ, κανεὶς ἀπὸ σᾶς δὲν εἶχε στὴν τελευταία στιγμή γιὰ παρηγοριὰ τὸ δάκρυ τους, τὰ πονετικά τους τὰ λόγια.